

بررسی تأثیر رهیافت‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بر توانمندسازی اجتماعی

سکونتگاه‌های غیررسمی (نمونه موردی محله آسیه‌آباد اهواز)

نوبخت سبحانی

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، تهران، ایران

n.sobhani65@gmail.com

نسترن نوری سیله

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی دانشگاه آزاد بروجرد

مجید اکبری

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه پیام نور

مریم بیرانوندزاده

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری و پژوهشگر جهاد دانشگاهی واحد لرستان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۳/۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۱۱

چکیده

شهر اهواز با داشتن بیش از ۸ محله حاشیه نشین در حال حاضر از جمله شهرهایی است که از آثار سوء گسترش شهرنشینی و صنعتی شدن بی‌نصیب نمانده است. این محله‌ها در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، فضا و مبلمان شهری مشکلات فراوانی برای شهر اهواز، مدیران و برنامه‌ریزان شهری به وجود آورده‌اند. از جمله این محله‌ها، آسیه‌آباد است که حدوداً ۱۰۱۷۶ نفر جمعیت دارد. هدف از این تحقیق تعیین رهیافت‌های اجتماعی، اقتصادی، با تأکید بر توانمندسازی سکونتگاه غیررسمی است. روش بکار گرفته شده توصیفی-تحلیلی است و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شده و نتایج نشان می‌دهد که بین پایگاه اقتصادی و توانمندسازی اجتماعی روابط معناداری وجود ندارد و سطح معناداری بیشتر از ۵ صدم است. اما بین پایگاه اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی روابط معناداری وجود دارد. و در نهایت بین ابعاد کالبدی و توانمندسازی اجتماعی ارتباط معناداری وجود دارد و ضریب رگرسیون آن ها ۰/۰۰۰ می‌باشد که این نشان دهنده شدت رابطه خوب است. در نهایت برای شناخت از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدهای پیش روی محله آسیه‌آباد از مدل راهبردی سوات استفاده شده است که از لحاظ اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و محیطی ارزیابی شده است.

واژگان کلیدی: سکونتگاه غیررسمی، توانمندسازی، توانمندسازی اجتماعی، محله آسیه‌آباد.

مقدمه

تحولات جمعیتی در سطح جهان بیانگر افزایش روزافزون جمعیت شهری نسبت به جمعیت روستایی می‌باشد (Sclar et al, 2005: 3) این افزایش جمعیت در بسیاری از کشورها به‌ویژه در کشورهای جهان سوم که در مراحل رشد اولیه اقتصادی هستند (silveira, Espanola, pinna, 2005: 71)، بارز و آشکارتر هست. که با تداوم این روند و رشد سریع جمعیت شهری در این کشورها باعث بروز مشکلاتی از جمله: مشکلات اجتماعی- اقتصادی و فیزیکی فراوانی شده است. به‌تبع آن در دهه‌های اخیر شهرها نیز به شکلی بی‌برنامه رشد کرده‌اند و محدوده‌های شهری در مدت کوتاهی به چندین برابر وسعت اولیه خود رسیده‌اند و با توسعه آن‌ها در قطعاتی مجزا و بدون برنامه‌ریزی جسته و گریخته بوده است و منشأ بسیاری از مشکلات در شهرهای در حال توسعه و توسعه‌یافته شده است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۹: ۳). این امر به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه با در هم آمیختن جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در شرایط جهانی شدن و شهر و شهرنشینی به کلاف سردرگمی بدل شده است. بنابراین رشدشتابان شهرنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستائیان به شهرها نه تنها باعث می‌شود که ترکیب جمعیت شهرهای بزرگ به‌کلی جنبه طبیعی خود را از دست بدهد، بلکه منجر به ظهور حلی آبادها، کمبودها و مصادیق زندگی شهری، کمبود مسکن و نارسایی‌های آن همراه با رشد بیکاری و عدم اشتغال مناسب، زمینه جرم‌زایی و آسیب‌های اجتماعی می‌شود (ربانی، ۱۳۸۹: ۲۸۰). در این میان مشکل فقر شهری و سکونتگاه‌های فقیرنشین و غیررسمی به‌مثابه یکی از مسائل عمده برآمده از این شرایط همواره گریبان‌گیر حکومت‌های ملی و محلی و مدیریت شهری بوده است (ایراندوست، ۱۳۸۸). این پدیده (اسکان غیررسمی) با ابعاد مختلف تأثیرگذاری خود در شهرها و بخصوص کلان‌شهرها، نمایانگر ضعف سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های مدیریتی در سطوح مختلف محلی، میانی، ملی و فراملی است و تحت عنوان معضل و چالش در سیستم مدیریتی کلان‌شهرها مطرح بوده و حریم شهری را از ابعاد مختلف تحت تأثیر قرار می‌دهد.

اسکان غیررسمی در ایران که از حدود سال ۱۳۲۰ شروع شده و تا سال ۱۳۵۰ به‌شدت رشد یافته است، معلول عواملی مانند اصلاحات ارضی و بالا رفتن قیمت نفت است که دگرگونی‌های سریع و وسیعی در رشد و گسترش شهرها پدید آورده و مهاجرت روستائیان و ساکنان شهرهای کوچک را در پی داشته است (زیاری، ۱۳۸۸: ۲۲). اما آنچه مسلم است این پدیده از مهم‌ترین مشکلات شهرهای بزرگ (تهران، مشهد، تبریز، اصفهان، کرمانشاه، شیراز، اهواز، بندرعباس، زاهدان و رشت) می‌باشد و برآورد می‌شود که یک‌هفتم جمعیت این شهرها

در این سکونتگاه‌ها ساکن باشند (فیروزی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۲۱). بنابراین این سکونتگاه‌ها که نتیجه مهاجرت‌های غیراصولی و بدون برنامه‌ریزی از پیش تدوین شده می‌باشد، باعث ایجاد نوعی ناهماهنگی در ساختار فضایی یک محله در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی با دیگر محله‌های شهری می‌باشد. این نابرابری‌ها باعث ایجاد تفاوت‌های آشکار اجتماعی-فرهنگی این محله با سایر محله‌های شهری می‌شود.

تحولات شهرنشینی در شهر اهواز متأثر از تحولات شهرنشینی در کل کشور در دهه‌های اخیر می‌باشد. با شروع مهاجرت‌ها از روستاها و شهرهای کوچک به این شهر پدیده حاشیه‌نشینی در این شهر شکل گرفت. آنچه امروزه نیز شاهد آن هستیم روند روبه رشد این سکونتگاه‌های غیررسمی است. این سکونتگاه‌های غیررسمی که بعد از سال‌های ۱۳۴۰ با اصلاحات ارضی بر اثر افزایش مهاجرت‌ها رشد شتابان خود را آغاز کرد، در دهه‌های اخیر با شروع جنگ تحمیلی، امکانات اقتصادی، آموزشی و رفاهی که در این شهر وجود داشت، بیش‌ازپیش گسترش یافت و این سکونتگاه‌های غیررسمی زمینه توسعه کالبدی شهر را موجب شدند و این در حالی بود که اراضی وسیعی در درون شهر در اختیار سازمان‌های مختلف قرار داشته و عملاً "استفاده چندانی از این اراضی تاکنون نشده است. جدایی از رشد کالبدی و توسعه ناموزون شهر، در بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیست‌محیطی و زیربنایی مشکلات فراوانی را برای شهر موجب شده‌اند، و در بعضی از این محلات افراد باعث ایجاد ناامنی و گسترش جرم در سطح شهر شده‌اند. در محله مورد مطالعه (محله آسیه‌آباد) توجه به فقر شهری، گسترش فضایی و فیزیکی بی‌ضابطه، فرسودگی مسکن، در شیب قرار گرفتن محله، رها شدن پسماندها در زمین‌های خالی و دفع نامناسب آن توسط شهرداری، آلودگی‌های هوا، آب، صوتی، منظر، بیکاری، جرم، کمبود امکانات آموزشی، فضای سبز، تفریحی از ضروریات توجه به این سکونتگاه غیررسمی است. هدف از این پژوهش تحلیل و ارائه راهکارهایی برای توانمندسازی این محله در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی می‌باشد و توجه به این توانمندسازی در همه سکونتگاه‌های غیررسمی شهر اهواز می‌بایست در رأس همه اهداف قرار گیرد. بنابراین این پژوهش به دنبال سؤالات مطرح شده می‌باشد:

- آیا بین ابعاد اقتصادی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی محله آسیه‌آباد رابطه وجود دارد؟
- آیا بین ابعاد اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی محله آسیه‌آباد رابطه وجود دارد؟
- آیا بین ابعاد کالبدی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی محله آسیه‌آباد رابطه وجود دارد؟

مبانی نظری

شهرنشینی علی‌رغم دستاوردهای بزرگ برای بشر با خود مشکلاتی را نیز به همراه داشته که با وجود پیشرفت‌های عظیم علمی و تکنیکی حل بسیاری از این مشکلات با ناکامی همراه بوده است. این امر به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه با درهم آمیختن جنبه‌های مختلف اقتصادی - اجتماعی و کالبدی در شرایط جهانی شدن و شهر و شهرنشینی به کلاف سردرگمی بدل شده که با فزونی دامنه شهرنشینی مردم بر چند و چون آن نیز افزوده می‌شود. در این میان مشکل فقر شهری و سکونتگاه‌های فقیرنشین به‌مثابه یکی از این شرایط همواره گریبان گیر حکومت‌های ملی - محلی و مدیریت شهری بود. (ایراندوست ۱۳۸۸). و این سکونتگاه‌ها از پیامدهای توسعه نامتوازن و نامنظم در نظام شهرنشینی است. بیش از ۶۰ درصد از جمعیت جهان در شهرها سکونت دارند بسیاری از مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در کشورهای در حال توسعه ناشی از رشد و گسترش نابسامان نظام‌ها و فضاها شهرنشینی بوده است. در روند توسعه شهرنشینی به‌ویژه بعد از اصلاحات ارضی در ایران با دگرگونی ساختار اجتماعی و اقتصادی سنتی، توزیع نابرابر منابع و تسهیلات در فضاها منطقه‌ای گسترش یافته است که با وضع مناسبات نوین اجتماعی، زمینه‌ساز شکل‌گیری ساختار نافرمانی و بدشکل از توسعه بوده‌ایم، محدوده‌هایی بدون تسهیلات و خدمات شهری با تسهیلات و خدمات شهری (کارگر و سرور، ۱۳۹۲: ۱۰۷) با زیربنای اندک و مصالح ساختمانی نامناسب و تجهیزات ناقص نسبت به سایر مناطق شهری روبه‌رو هستند (اکبریان و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۸۰). این نواحی به دلیل عدم برخورداری از حداقل تسهیلات زندگی شهری در قیاس با دیگر نواحی شهری آن‌ها را کانون مسائل بغرنج شهری و ضد توسعه پایدار انسانی مبدل نموده است (فیروزی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۱۷).

مشکلات مذکور روی هم رفته موجب به وجود آمدن پدیده‌ای شده است که امروز آن را به‌عنوان اسکان غیررسمی نام نهاده‌اند. شکل‌گیری این پدیده مسائل متعددی را با خود به همراه دارد که فقط محدود به مناطق حاشیه‌نشین نمی‌شود و حتی کل یک شهر را متأثر می‌سازد، به طوری که پیامد آن بروز انواع ناهنجاری‌ها در زمینه شهری است. اشتغال افراد حاشیه‌نشین در مشاغل غیررسمی و کاذب (زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹)، فقدان مسکن مناسب (اکبریان و دیگران، ۱۳۸۸)، انزوای اجتماعی و نابرابریهای اقتصادی و اجتماعی (ربانی، ۱۳۸۵)، سطح پایین آموزش (نقدی، ۱۳۸۶)، وجود انواع کجروی‌ها و ناهنجاری‌های

اجتماعی (ربانی، ۱۳۸۵)، سیمای نامطلوب (عزت پناه و دیگران، ۱۳۹۱)، وجود ساخت‌وسازهای غیرمجاز، عدم توانایی شهرداری‌ها برای ارائه خدمات مناسب در این مناطق (فدایی: ۱۳۸۸)، آلودگی محیط‌زیست (نگهبان، ۱۳۸۸)، اثرات نامطلوب فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی این مناطق بر کل سیستم شهری، همه و همه از جمله آثار مخرب و مضر حاشیه‌نشینی، چه بر روی ساکنان آن مناطق و چه بر روی دیگر افراد ساکن در شهرهای بزرگ می‌باشند (ربانی و دیگران، ۱۳۸۸: ۹۵). بنابراین مدیریت این مناطق با رویکرد توسعه پایدار، بایستی چندوجهی و جامع‌نگر باشد. برای توسعه این نهادهای مدنی و عملکرد هر چه بهتر آن‌هاست که امروزه مدیریت توسعه در کانون توجه جهانیان قرار گرفته است و سرشت چند ساحتی مدیریت توسعه و کنش متقابل آن با نهادهای مدنی را مورد تحلیل و تشریح قرار می‌دهد که تنها در صورتی این مدیریت در نواحی شهری می‌تواند موفق باشد که به صورت پایدار، موزون و همه‌جانبه به اجرا درآید (حریری اکبری، ۱۳۸۳: ۴۲).

دیدگاه‌های جامعه‌شناسی درباره حاشیه‌نشینی

دیدگاه لیبرال: این دیدگاه اساساً "به علت پیدایش آلونک‌نشینی توجهی ندارد و آگاهانه از درگیر شدن با آن می‌گریزد. (داود پور، ۱۳۸۵: ص ۲۶).

دیدگاه غیر لیبرال: این دیدگاه الگوی توسعه‌ی وابسته و برون‌زا و جریان صنعتی شدن وابسته، شهرنشینی شتابان و ناهمگونی را به دنبال دارد و به موازات رشد نامتعادل، نابرابری درآمدها افزایش می‌یابد و عدم تعادل‌های ساختاری جامعه شتاب می‌گیرد. بنابراین این دیدگاه، اسکان غیررسمی شهری را در واقع فرایند انتقال فقر و محرومیت روستا به شهرها است. (رستم‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۲۷)

دیدگاه نظریه پردازان مکتب وابستگی: از دل این نظریه به وابستگی یک بحث به اسم کنار گذاشتگی بیرون می‌آید که بر اساس آن گروه‌هایی که به شهر مهاجرت می‌کنند، در شهرها ادغام نمی‌شوند. نظام اقتصادی و اشتغال ثابت نمی‌یابند. این گروه همان‌طور که از اقتصاد در حاشیه‌اند، از فضا هم در حاشیه قرار می‌گیرند.

دیدگاه جامعه‌گرایان جدید: گروهی از محققان بر این باور هستند، که حاشیه‌نشینی ناشی از کنار گذاشتگی کمابیش اجباری بخشی از جامعه در روند توسعه است. عدم تعادل در بخش‌های اقتصادی در مناطق مختلف، باعث ایجاد مهاجرت وسیع، که میزان رشد طبیعی آن نیز بالاست به سوی شهرهای

برمی‌گردد، از آنجاکه غفلت برنامه‌ریزی در پرداختن به بخشی از جمعیت موجب منتهی شدن نیاز به سرپناه خود را در قالب دیگری خارج از چارچوب برنامه تدارک خواهند دید که آسیب‌های محیطی همچون اسکان غیررسمی و غیره از تبعات آن خواهند بود (حاج یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۸).

پدیده اسکان غیررسمی (یا به عبارتی حاشیه‌نشینی) از یک سو بیانگر آسیبی اجتماعی-اقتصادی و کالبدی در قالب اجتماعات نامتعارف گرد هم آمده در مسکن ناهنجار در شکل سکونتگاه‌های بی‌ضابطه و دیگر سو نوع پاسخ - اگرچه ناقص و ناتمام - به مسئله زمین و مسکن به‌ویژه در شهرها و کلان‌شهرها به حساب می‌آید. با عنایت به ابعاد مسئله آفرینی سکونتگاه‌های غیررسمی به‌ویژه از نظر امنیت فردی و اجتماعی، تا به امروز نظریات متعددی در شناسایی ریشه‌ها و پیشگیری آینده آن با توجه به تحولات رشد جمعیت و مهاجرت ارائه شده است که در اینجا مهم‌ترین رویکردها و نظریات در عرصه پیدایش و ساماندهی مسائل حاشیه‌نشینی آورده شده است

نظریات مسئله گرا: مجموعه نظریاتی که زیر عنوان نگرش مسئله گرا دسته بندی شده اند، (اکولوژیست های انسانی، سازمان، قدرت گرایان و نظریات تلبیتی این دوگرایش) این پدیده را به عنوان یک عارضه و یک مسئله شهری تلقین داده و با طبیعی جلوه دانن آن درصدد انتساب پدیده به جبری مکانی یا طبیعی و بیشترین نقش را نیز در این میان به عملکرد مدیران شهری (دروازه بانان اجتماعی) نسبت می دهند.

نظریات بنیادگرا: مجموعه نظریاتی که تحت عنوان بنیادگرا دسته بندی شده اند، شامل انواع گسترده ای از نظریات نومارکسیستی (ساخترایان، شهرنشینی و وابستگی، شهرجهانی...) می باشد. این نظریات اساساً متوجه بنیادها و ریشه های پدیده حاشیه نشینی بوده و بیش از هر چیز آن را به ساز و کارهای نظام سرمایه داری و تبعات شکل خاصی از آن (دربرخورد با شرایط ویژه کشورهای تحت سلطه سرمایه داری وابسته) نسبت می دهند. به نظرمی رسد، مجموعه تاحذریادی ریشه ها و بنیادهای شکل گیری رشد پدیده را توضیح داده و استدلال آن ها درباره وجود روابط تنگاتنگ بین نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی جوامع جهان سوم و شکل گیری این سکونتگاه ها درخور تامل بوده است.

رویکردهای تبیینی سکونتگاه‌های غیررسمی

نظریات هدف گرا: نگرش هدف گرا یا بنیادها، ریشه ها و عوامل دخیل در شکل گیری آن ها کاری ندارد و این مسائل شهری رادرحال به عنوان یک واقعیت پذیرفته و به دنبال راه حل ها و راهکارهای بهینه سازی شرایط زندگی و سکونتگاه ها و بازارتاپهای آن ها را بررسی کرده اند و به این نتیجه رسیده اند که شرایط موجود و بر مبنای پیش نگری آینده نزدیک، امکان تغییرات بنیادین اساسی در نظام اقتصادی، اجتماعی و زیرساخت های فرهنگی در بسیاری از جوامع جهان سوم بسیار ضعیف و نا محتمل است و در چنین شرایطی بایستی به راهکارها و راه حل هایی که به صورت خود جوش و خود انگیزه از منن زندگی و سکونت کم درآمدها برآمده است توجه کرد، آن ها را توسعه داد و بر مبنای آن راه حل های مبتنی بر توانمندسازی، بهسازی و ساماندهی این سکونتگاه ها را هدف قرارداد.

داده‌ها و روش‌شناسی

معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر اهواز در تقسیمات شهری به ۸ منطقه تقسیم شده است که محله آسیه‌آباد در منطقه ۷ و ناحیه یک قرار گرفته است. این محله از شمال به زیتون کارگری، از شرق به حصیرآباد، از غرب به عامری و از جنوب به محله چهل‌وپنج متری شهرداری محدود می‌شود.

شکل ۲: موقعیت محدوده جغرافیایی مورد مطالعه

روش تحقیق

روش پژوهش در این مقاله بر اساس هدف از نوع کاربردی، روش گردآوری از نوع پیمایشی و جمع‌آوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای و ماهیت داده‌ها از نوع کمی و کیفی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش را افراد ۲۰ تا ۶۵ سال تشکیل می‌دهند و برای محاسبه حجم نمونه آماری، از روش کوکران استفاده شده است که ۳۸۴ پرسش‌شونده را در برمی‌گیرند. آزمون‌های انجام شده در این مقاله با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون، اسپیرمن و تحلیل رگرسیون چندگانه صورت گرفته است. در کنار استفاده از

روش‌های مختلف پژوهشی ذکر شده، از مدل SWOT برای بررسی و تحلیل و توصیف بهتر محله و شناخت فرصت‌ها و تهدیدهای آن نیز استفاده شده است.

مباحث و یافته‌ها

محله آسیه‌آباد طبق آمار به دست آمده در سال ۱۳۹۰ دارای جمعیت برابر با ۱۰۱۷۶ نفر می‌باشد. از این تعداد ۵۱۲۸ نفر مرد و ۵۰۴۸ نفر را زن تشکیل می‌دهد. تعداد افراد بزرگسال در این محله از سایر گروه‌های سنی بیشتر است و هرم سنی کودکان زیر ۹ با توجه مشکلات اقتصادی در بین خانواده‌ها، کنترل جمعیت و بالا رفتن سن افراد در سطح محله کاهش یافته است ولی در میانه هرم افراد ۴۰ تا ۴۹ سال هرم بالایی را نشان می‌دهند، که مصادف با بالا رفتن جمعیت و عدم کنترل آن توسط دولت و خانواده‌ها می‌باشد. تعداد افراد بزرگسال در این هرم با توجه به نبودن امکانات بهداشتی در گذشته، وجود بیماری‌های لاعلاج و بالا بودن مرگ‌ومیر کاهش پیدا می‌کند (جدول ۱).

جدول ۱: توزیع فراوانی متغیرهای زمینه‌ای تحقیق

درصد	فراوانی	متغیر	
۷۳.۲	۲۸۱	مرد	جنسیت
۲۶.۸	۱۰۳	زن	
۵۴.۳	۲۱۲	کمتر از ۳۰ سال	سن
۲۵.۲	۱۰۷	۴۰ تا ۳۰	
۹.۸	۲۹	۵۰ تا ۴۰	
۷.۷	۲۰	۶۰ تا ۵۰	
۲	۵	۶۰ به بالا	
۱۳.۰	۵۰	دولتی	شغل
۴.۴	۱۷	خصوصی	
۲۹.۲	۱۱۲	آزاد	
۳۷.۵	۱۴۴	بیکار	
۱۵.۹	۶۱	سایر	
۳۷.۰	۱۴۲	زیر ۳۰۰ هزار تومان	درآمد
۱۷.۴	۶۷	۳۰۰ تا ۵۰۰ هزار تومان	
۲۴.۰	۹۲	۵۰۰ تا ۷۰۰ هزار تومان	
۲۱.۶	۸۳	۷۰۰ به بالا	

نسبت جنسی در این پژوهش که با استفاده نرم افزار SPSS صورت گرفته است از مجموع ۳۸۴ نفر در توزیع فراوانی متغیرهای زمینه‌ای تحقیق ۷۳.۲ درصد از پرسش‌شوندگان را مردان و ۲۶.۸ نفر از پرسش‌شوندگان را زنان تشکیل می‌دهند و مردان دارای بیشترین فراوانی هستند. افراد با سن بالای ۶۰ سال دارای کمترین فراوانی و کمتر از ۳۰ سال دارای بیشترین فراوانی هستند. افراد بیکار با داشتن ۳۷.۵ درصد دارای بیشترین فراوانی و افراد با داشتن اشتغال خصوصی با ۴.۴ درصد دارای کمترین فراوانی می‌باشند. از نظر نسبت درآمد، افراد زیر ۳۰۰ هزار تومان دارای بیشترین فراوانی و افراد با درآمد بالای ۷۰۰ هزار تومان دارای کمترین فراوانی هستند (جدول ۲).

جدول ۲: آمارهای مرتبط با تأثیر رهیافت‌های مختلف بر توانمندسازی اجتماعی

متغیر	میانگین	انحراف معیار	بیشترین	کمترین	فراوانی
اقتصادی	۵.۶۹	۱.۰۸	۹.۰۰	۲.۰۰	۳۸۴
اجتماعی	۲۳.۷۷	۳.۶	۲۴.۰	۱۵.۰	۳۸۴
کالبدی	۲۰.۴۴	۲.۶۳	۹.۰	۲.۰	۳۸۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

در شاخص ابعاد اقتصادی، میانگین نمرات ۵.۶۹، انحراف معیار برابر ۱.۰۸، بیشترین برابر ۹ و کمترین برابر ۲ می‌باشد. در شاخص ابعاد اجتماعی میانگین نمرات برابر ۲۳.۷۷، انحراف معیار برابر ۳.۶، بیشترین برابر ۲۴ و کمترین برابر ۱۵ می‌باشد. در شاخص ابعاد کالبدی میانگین نمرات برابر ۲۰.۴۴، انحراف معیار برابر ۲.۶۳، بیشترین برابر ۹ و کمترین برابر ۲ می‌باشد. همان‌گونه که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود، دو شاخص ابعاد اجتماعی و کالبدی با داشتن میانگین‌های ۲۳.۷۷ و ۲۰.۴۴ به میانگین نظری که ۲۰ می‌باشد، نزدیک می‌باشند، ولی شاخص اقتصادی با میانگین ۵.۶۹ از میانگین نظری کمتر می‌باشد.

یافته‌های استنباطی

در این پژوهش فرض شد، بین ابعاد اقتصادی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی محله آسیه‌آباد رابطه وجود داشته باشد. از آنجاکه دو متغیر ابعاد اقتصادی و توانمندسازی اجتماعی فاصله‌ای بودند، از روش ضریب همبستگی پیرسون برای آزمون این فرضیه استفاده شده است. نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که

ضریب همبستگی پیرسون برابر با ۰/۴۵ است، چون سطح معناداری آن ۳۷۴/ می باشد، این ضریب با صفر تفاوت معناداری نداشته و در نتیجه فرضیه اول رد می باشد (جدول ۳).

جدول ۳: همبستگی بین ابعاد اقتصادی و توانمندسازی اجتماعی

سطح معناداری (p)	ضریب همبستگی پیرسون ®	متغیر شاخص آماری	متغیر
۳۷۴/	۰/۴۵	توانمندسازی اجتماعی	اقتصادی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۵.

فرض دیگر تحقیق این بود، که بین ابعاد اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی رابطه وجود دارد. نتایج پژوهش نشان داد، ضریب همبستگی پیرسون ۰/۸۶ می باشد، سطح معناداری آن ۰/۰۰۰ با صفر برابر است و این ضریب نشان می دهد. همبستگی کاملی بین ابعاد اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی وجود دارد و شدت رابطه قوی است.

جدول ۴: همبستگی بین ابعاد اجتماعی و توانمندسازی اجتماعی

سطح معناداری (p)	ضریب همبستگی پیرسون ®	متغیر شاخص آماری	متغیر
۰/۰۰۰	۰/۸۶	توانمندسازی اجتماعی	اجتماعی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۵.

فرض دیگر تحقیق این بود، که بین ابعاد کالبدی و توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی رابطه وجود دارد. نتایج پژوهش نشان داد، ضریب همبستگی پیرسون در ابعاد کالبدی ۰/۶۴ می باشد، سطح معناداری آن ۰/۰۰۰ با صفر برابر است و این ضریب بیانگر آن است که همبستگی کاملی بین ابعاد کالبدی و توانمندسازی اجتماعی وجود دارد و شدت رابطه آن ها نیز قوی می باشد (جدول ۵).

جدول ۵: همبستگی بین ابعاد کالبدی و توانمندسازی اجتماعی

متغیر	متغیر	شاخص آماری	ضریب همبستگی پیرسون®	سطح معناداری (p)
کالبدی	توانمندسازی اجتماعی		۰/۶۴	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

در جدول شماره ۶ ضرایب همبستگی و تعیین رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای تحقیق (جنس، سن، شغل، درآمد) با توانمندسازی اجتماعی را در سطح محله آسیه‌آباد با توجه به داده‌های پرسشنامه نشان می‌دهد. فرض صفر، فرض بر این بوده که بین متغیرهای زمینه‌ای و توانمندسازی اجتماعی رابطه‌ای وجود ندارد.

جدول ۶: همبستگی بین متغیرهای زمینه‌ای و توانمندسازی اجتماعی

همبستگی اسپیرمن	جنسیت	سن	شغل	درآمد
۰/۳۳	۱	۰/۹۸-	۰/۱۰	
۰/۱۹۸	۱	۰/۰۱۹	۰/۱۰۰	
۰/۵۲	۰/۰۰۰	۰/۰۵۴	۰/۰۴۵	
۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	حجم نمونه

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

نتایج جدول شماره ۶ نشان می‌دهد که ضریب همبستگی اسپیرمن در متغیر سن ۱ می‌باشد، بنابراین این ضریب با صفر تفاوت معناداری دارد و این تفاوت ناشی از خطای نمونه‌گیری نمی‌باشد، بلکه رابطه معنادار و واقعی بین متغیر سن و توانمندسازی اجتماعی وجود دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد، در متغیرهای جنسیت، شغل و درآمد که سطح معناداری آن‌ها بیشتر از صفر است، رابطه معناداری بین آن‌ها و توانمندسازی اجتماعی وجود ندارد.

تحلیل رگرسیون (چندگانه)

در این پژوهش برای بررسی میزان تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته از آزمون چندگانه رگرسیون به روش (Enter) استفاده شده است. ضریب همبستگی چندگانه در این تحقیق ($R=0.984$)، ($R^2 = 0.968$) و ضریب تعیین تعدیل شده 0.968 و خطای معیار تخمین 0.867 می‌باشد. این

نشان‌دهنده آن است که واریانس توانمندسازی اجتماعی حدود ۰/۹۶۸ از متغیرهای معنادار موجود در مدل تأثیرپذیر می‌پذیرد. نتایج آزمون رگرسیون در جدول شماره ۷ نشان داده شده است.

جدول ۷: آزمون تحلیل رگرسیون

p	DF	R ²	R	F	p	t	Beta		
۰/۰۰۰	3	۰/۹۶۸	۰/۹۸۴	۲۹۰۳۸۱۰	۰/۸۷۱	-۰/۱۶۲	-۰/۰۰۱	اقتصادی	توانمندسازی
					۰/۰۰۰	۶۵/۵۰	۰/۴۷۸	اجتماعی	
					۰/۰۰۰	۸۰/۶۶	۰/۷۶۱	کالبدی	

ارزیابی ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی محله با استفاده از مدل SWOT

مدل به کار گرفته شده برای ارزیابی این محله در بخش‌های مختلف زندگی افراد این محله با توجه به پرسشنامه‌ها و مصاحبه با افراد محله برای رفع کمبودها و نقایص، مدل SWOT است که با استفاده از ارزیابی دو عامل بیرونی و درونی انجام می‌گیرد و دارای شاخص‌های مثبت- منفی و فرصت- تهدید می‌باشد. در ماتریس عوامل داخلی نقاط قوت و ضعف محله مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و بررسی‌ها در این ماتریس، با مطالعات میدانی، پرسشنامه و مصاحبه صورت گرفته است. در صورتی که در ماتریس عوامل خارجی علاوه بر مشاهدات، فرصت‌ها و تهدیدهایی که در توسعه آینده محله تأثیرگذارند نیز مورد مطالعه قرار می‌گیرد. با استفاده از این مدل می‌توان به قابلیت‌ها و محدودیت‌های موجود در محله جهت ارتقای محیطی و بهبود کیفیت زندگی ساکنان آن بهره جست و راهبردهای مناسبی برای پیشرفت آن ارائه داد.

جدول ۸: ارزیابی محله با استفاده از مدل SWot

عوامل بیرونی		عوامل درونی		زمینه
تهدیدها	فرصت‌ها	نقاط ضعف	نقاط قوت	
<ul style="list-style-type: none"> ➤ تأثیرپذیری نادرست فرهنگی در بین افراد؛ ➤ وجود محیط‌های ناسالم برای قشر جوان و نوجوان؛ ➤ کیفیت پایین امکانات آموزشی و عدم تخصص لازم برای پرورش فکری نسل آینده ➤ عدم سرمایه‌گذاری کافی برای جذب جمعیت فعال ➤ ادامه روند مهاجرت و افزایش بی‌رویه سکونتگاهها 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ امکان ایجاد فضای باز محلات برای بالابردن مشارکت‌های اجتماعی و تبادل فرهنگی در بین افراد؛ ➤ استفاده از توانایی افراد خصوصاً زنان در فعالیت‌های اجتماعی؛ ➤ پرورش نیروهای متخصص در بین جوانان 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ غیربومی بودن برخی افراد ساکن؛ ➤ کمبود وجود فضای باز در محله جهت مشارکت افراد در فعالیت‌های اجتماعی ➤ پایین بودن سطح سواد در محله 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ تأثیرپذیری و تأثیرگذاری فرهنگی افراد محله؛ ➤ وجود احساس تعلق خاطر و احساس مشارکت در بین افراد؛ ➤ علاقمندی زنان به کار در صنایع دستی ➤ یکدست بودن محله از نظر فرهنگی و اجتماعی 	اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> ➤ بیکاری در بین جمعیت فعال محله؛ ➤ کاهش در آمد و افزایش فقر در بین ساکنین محله؛ ➤ وجود شغل‌های کاذب در سطح محله 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ امکان ارتقای بازارهای محلی برای رفع بیکاری و بالابردن در آمد افراد؛ ➤ امکان بالابردن در آمد افراد خصوصاً زنان سرپرست خانوار با ایجاد کارگاه‌های صنایع دستی 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ اشتغال پایین ساکنان این محله نسبت به سایر محله‌ها و پایین بودن جمعیت غیر فعال؛ ➤ بالابودن بار تکفل در محله؛ ➤ کمبود پارک کودک و کتابخانه 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ امکان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخش مسکن؛ ➤ بالابودن نیروی کار جوان جهت انجام فعالیت‌های اقتصادی؛ ➤ بالا بودن قیمت زمین ➤ باتوجه به در آمد اندک خانوار 	اقتصادی
<ul style="list-style-type: none"> ➤ دفع نامناسب زباله‌ها و رها شدن آب‌های سطحی و تولید گندآب‌ها در محل و تولید انواع بیماری‌ها، ➤ تنگی معابر و کاهش خدمات رسانی خصوصاً در بخش تأسیسات شهری 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ امکان ایجاد محیط‌های سالم جهت گذراندن اوقات فراغت ➤ امکان توسعه و بهبود معابر جهت تردد دوچرخه و وسایل نقلیه عمومی ➤ امکان ایجاد فضای سبز و نوارهای سبز کنار خیابان ➤ امکان گسترش امکانات خدماتی، رفاهی و ورزشی 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ نامناسب بودن سیستم فاضلاب و روباز بودن آن ➤ فقدان فضای سبز و خدماتی و بهداشتی ➤ وجود شبکه معابر تنگ و نامناسب ➤ وجود سیستم حمل و نقل عمومی و پیاده راه ضعیف، ➤ فقدان امکانات ورزشی در سطح محله 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ وجود فضاها و مکان‌هایی جهت ایجاد فضای سبز، پارک کودک و وسایل مطالعه ➤ وجود فضاهایی برای گسترش وسیله نقلیه عمومی خصوصاً دوچرخه 	محیطی
<ul style="list-style-type: none"> ➤ وجود مصالح نامرغوب در ساخت و سازها و آسیب‌پذیر بودن آن‌ها ➤ کمبود مسکن برای جوانان ➤ در سن ازدواج ➤ بی‌تجهی مسئولان و نگرش 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ امکان مشارکت افراد و کمک‌های مالی بعضی افراد جهت بالابردن کیفیت ساختمان‌ها، ➤ امکان استفاده از مصالح مرغوب در بخش مسکن 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ فرسوده بودن بافت‌ها و آسیب‌پذیری آن ➤ هادر مقابل سوانح طبیعت ➤ ساختار کالبدی غیرمنتظم و ناکارآمد 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ وجوه فضای کافی برای انبوه‌سازی مسکن برای کاهش بار تکفل و بر طرف کردن نیاز مسکن خانوار ➤ ارتفاع نسبتاً یکسان 	کالبدی

<p>منفی شهروندان مسئولان به این محلات وجود تعداد زیادی از کاربریهای مزاحم در قسمت های از محله</p>		<p>ریزدانگی و کیفیت پایین ابنیه در بیشتر قسمت های از فضایی کالبدی بالا بودن تراکم خانوار در واحد مسکونی</p>	<p>واحدهای مسکونی در محله</p>	
---	--	---	-------------------------------	--

نتیجه گیری

همان گونه که در ابتدای تحقیق گفته شده، محله آسیه آباد از جمله سکونتگاه های غیررسمی در شهر اهواز است، که از تمامی ویژگی های نامناسب این سکونتگاه ها برخوردار است. مطالعات انجام شده با استفاده از آزمون های مختلف در زمین بررسی تأثیر رهیافت های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بر توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی نشان می دهد که روابط معناداری بین تأثیر رهیافت های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بر توانمندسازی اجتماعی سکونتگاه های غیررسمی وجود دارد و فرضیه های اصلی در این آزمون ها قبول شده و فرضیه صفر در این آزمون ها رد می شود. نتایج حاصل از آزمون پیرسون در این تحقیق نشان می دهد، فرضیه اول که شاخص ابعاد اقتصادی، میانگین نمرات ۵.۶۹، انحراف معیار برابر ۱۰.۰۸ می باشد. دو شاخص ابعاد اجتماعی و کالبدی با داشتن میانگین های ۲۳.۱۷ و ۲۰.۴۴ به میانگین نظری که ۲۰ می باشد، نزدیک می باشند، ولی شاخص اقتصادی با میانگین ۵.۶۹ از میانگین نظری کمتر می باشد.

محله آسیه آباد اهواز به عنوان محله ای که هنوز به عنوان سکونتگاه غیررسمی مورد بی توجهی مسئولان در دادن امکانات می باشد با بسیاری از مشکلات و معضلات شهری روبرو می باشد که مسلماً عدم توجه هرچه بیشتر به این محله با توجه به رشد روزافزون جمعیت به مشکلات شهری هرچه بیشتر دامن می زند و باعث گسترش فقر، جرم و ناامنی در سطح شهر خواهد شد. به طور کلی باید گفت این محله همچون سایر محلات غیررسمی در اهواز از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی با مشکلات فراوانی روبرو است که با توجه هرچه بیشتر به بحث توانمندسازی، ارتقای محیطی و استفاده از پتانسیل های کارآمد محله و اشتیاق افراد برای مشارکت اجتماعی تا حدود زیادی مشکلات مطرح شده آن ها را کاهش داد. چنین برنامه هایی با آگاهی دادن به افراد محله، مدیریت صحیح، منسجم و واحد، تشویق شرکت های خصوصی، مهندسی مشاور و پیمانکاران جهت سرمایه گذاری در بخش های کالبدی و دادن تجهیزات و تأسیسات شهری قابل اجرا است. با تشکیل شوراهای محلی (شورا یاری) از بین افراد محله می توان بسیاری از نیازهای محله را به درستی دریافت و مسئولیت پذیری،

تصمیم‌سازی و خلاقیت‌های فردی را در بین افراد محله به وجود آورد که نهایتاً "ارتقای محیطی و زندگی افراد محله را در پی خواهد داشت.

پیشنهادها

با توجه به نارسایی‌ها و کمبودهایی که در سطح محله از جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، زیست‌محیطی و رفاهی دیده شده است و با توجه به مبحث توانمندسازی و توسعه پایدار در سطح محلات در دهه‌های اخیر برای ارتقا سطح زندگی افراد محله پیشنهادهای مختلفی ارائه می‌شود که قابل توجه می‌باشند که برای رفع این کمبودها همت جمعی افراد و مسئولان را می‌طلبد. این پیشنهادات عبارتند از:

_ مشارکت افراد محله در زمان اجرای پروژه‌ها برای تحقق یافتن صحیح آن‌ها، مطابق با نیاز افراد ساکن در محله.

_ ایجاد و توسعه شرکت‌های تعاونی محلی و ایجاد برنامه‌های مالی توسط این شرکت‌ها، برای کمک‌های مالی برای انجام پروژه‌ها در جهت رفع کمبودها در سطح محله

_ انتخاب یک‌نهاد برای دادن مسئولیت‌ها به آن (شهرداری) برای ایجاد همبستگی و جلوگیری از به هدر رفتن وقت و هزینه برای ارائه خدمات و اجرای پروژه‌ها در سطح محله

_ با توجه به متراکم ساختمان‌ها در این محله و عدم وجود مصالح مرغوب باید بهسازی، بازسازی و نوسازی صورت گیرد، سپس با توجه به مساحت کم زیربنا و تعداد بالای جمعیت خانوار احداث ساختمان‌ها به صورت چندطبقه با مدیریت شهرداری، توسط بخش خصوصی و پیمانکاران انجام گیرد.

_ ایجاد سالن‌های ورزشی، برای بالا بردن سلامت و ایجاد روحیه نشاط و شادمانی در بین خانواده‌ها، همچنین ایجاد کتابخانه، سالن مطالعه و مدارس برای بالا بردن آگاهی در بین و همچنین مکان‌هایی برای آموزش زنان جهت مشارکت اجتماعی - فرهنگی و ایجاد کارگاه‌های محلی برای آن‌ها برای کمک به اقتصاد خانواده

_ برای ایجاد روحیه نشاط و سرزندگی جهت گذراندن اوقات فراغت پس از یک روز کاری، با ایجاد مانک‌های محلی برای افراد بزرگسال، پارک‌های کودک برای کودکان، ایجاد مکان‌هایی برای دیدوبازدید محله‌ای و مشارکت اجتماعی

سیستم فاضلاب این محل به صورت روباز می باشد که می توان با قرار دادن بلوک های بتونی در کوتاه مدت و چاه های فاضلاب زیرزمینی در درازمدت مشکل فاضلاب این محله را برطرف کرد.

جمع آوری زباله ها با به کارگیری گزینه ها، شیوه ها مناسب دفع، ماشین آلات پیشرفته، استفاده از حربه قانونی توسط شهرداری برای افراد خاطی جهت قرارگیری زباله در غیر ساعات تعیین شده بیرون از خانه و جلوگیری از قرار دادن زباله ها در فضاهای باز و سطح محله

با توجه به عرض کم معابر در سطح کوچه ها با کسب اجازه از صاحبان خانه ها، جابجای با رضایت و از روی آگاهی دادن به افراد به گسترش عرض معابر برای عبور و مرور آسان تر آن ها و وسایل نقلیه پرداخت .

برای بهبود وضعیت اقتصادی افراد محله و کاهش بیکاری در سطح محله، با تشویق افراد و استفاده از خلاقیت آن ها به ایجاد مشاغل خانگی، امید به زندگی، حس همبستگی و تعاون، ایجاد عدالت اجتماعی را در سطح محله گسترش داد .

منابع

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۰)، مهاجرت‌های روستایی و علل و پیامدهای آن، نمونه: استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره پیاپی ۶۰.
۲. ابراهیم‌زاده، عیسی، فرامرز بریمانی و یوسف نصیری (۱۳۸۳)، حاشیه نشینی؛ ناهنجاریهای شهری و راهکارهای تعدیل آن مورد شناسی؛ کریم آباد زاهدان، جغرافیا و توسعه، شماره ...، صص ۱۲۱-۱۴۶.
۳. اکبریان، مهدی و دیگران (۱۳۸۸)، افزایش آسیبهای اجتماعی و افزایش جرم: پیامدی دیگر از مهاجرت، مجموع مقالات پنجمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران، مهاجرت در ایران، جلد اول.
۴. اکبریان، مهدی و دیگران، حاشیه نشینی؛ افزایش آسیب های اجتماعی و افزایش جرم: پیامدی دیگر از مهاجرت، مجموعه مقالات پنجمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران: مهاجرت در ایران، جلد اول، چهارم و پنجم اسفند ماه ۱۳۸۸.
۵. ایراندوست، کیومرث، (۱۳۸۸)، سکونتگاه های غیررسمی و اسطوره حاشیه نشینی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری
۶. بزی، خدارحم، اکبر کیانی و یعقوب زاری (۱۳۹۰)، بررسی ارتباط اسکان غیررسمی با افتراق مکانی در افزایش میزان جرم و امنیت اجتماعی شهر بوشهر، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۲۳۱-۲۵۸.
۷. پوراحمد، احمد و حسام، مهدی و آشور، حدیثه و محمد پور، صابر (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر الگوی گسترش کالبدی فضایی شهر گرگان با استفاده از مدل آنتروپی شانون و هلدن» مجله پژوهش شهری، سال اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۹.
۸. پیران، پرویز، (۱۳۷۵)، شهرنشینی شتابان و ناهمگون، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره چهارم
۹. حاج یوسفی، علی (۱۳۸۱)، حاشیه نشینی شهری و فرایند تحول آن، هفت شهر، شماره ۸، صص ۱۲-۲۴.
۱۰. حریری اکبری، محمد (۱۳۸۳)، مدیریت توسعه و نهادهای مدنی، مجله علوم اجتماعی، دوره اول، شماره ۲.
۱۱. ربانی، رسول، حمیدرضا وارثی، زهرا طاهری (۱۳۸۸)، تحلیلی بر علل اصلی شکل گیری مناطق حاشیه‌نشین در شهر اصفهان نمونه موردی: منطقه ارزنان و دارک، جغرافیا و توسعه، شماره ۱۳، صص ۹۳-۱۲۵.
۱۲. ربانی خوراسگانی رسول، عریضی فروغ السادات، وارثی حمیدرضا، حسینی محمدرضا (۱۳۸۵)، بررسی عوامل موثر بر شکل گیری مساله حاشیه نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز، مجله جغرافیا و توسعه، دوره ۴، شماره ۷.
۱۳. رستم زاده، یاور (۱۳۹۰)، ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی در محلات شهری با بررسی نگرش ساکنین محلی؛ مورد پژوهشی: محله توحید، شهر بندعباس، مدیریت شهری، شماره ۲۸، صص ۳۲۱-۳۳۶.
۱۴. زاهد زاهدانی، سعید (۱۳۶۹)، حاشیه نشینی انتشارات دانشگاه شیراز، شماره ۱۶۲.
۱۵. طرح تفصیلی شهر اهواز، مهندسين مشاور پژوهش و عمران، اداره كل مسكن و شهرسازی

۱۶. عزت پنا، بختیار، میرنجف موسوی، اصغر رشیدی ابراهیم حصاری و محمدامین عطار (۱۳۹۱) تحلیلی بر ساختار اقتصادی- کالبدی اسکان غیر رسمی در شهر بناب (نمونه موردی: دیزج شمالی)، جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۱، شماره ۱، بهار ۱۳۹۱، صفحه ۸۱-۹۷

۱۷. فدایی حسین (۱۳۸۸)، حاشیه نشینی مانعی در مسیر توسعه پایدار شهری، ماهنامه اطلاع رسانی، آموزشی و پژوهشی، شماره چهارم.

۱۸. فیروزی، محمدعلی، رضا زارعی و مسعود ظفری (۱۳۹۰)، تحلیل عوامل موثر بر گسترش اسکان غیررسمی در شهرهای استان خوزستان و ارائه راهبرد توانمندسازی و ساماندهی، نگرشهای نو در جغرافیای انسانی، سال چهارم، شماره اول، صص ۱۱۵-۱۳۴.

۱۹. کارگر، بهمن و رحیم سرور (۱۳۹۲)، شهر، حاشیه و امنیت اجتماعی، انتشارات سازمان جغرافیایی.

۲۰. مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اهواز

۲۱. نقدی، اسدالله و رسول صادقی (۱۳۸۵)، حاشیه نشینی چالشی فراوری توسعه پایدار شهری (با تاکید بر شهر همدان)، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۲۱۳-۲۳۳.

۲۲. نگهبان، رضا (۱۳۸۸)، حاشیه نشینی تهدیدی برای ارتقای سطح زندگی در شهرها، ماهنامه اطلاع رسانی، آموزشی و پژوهشی، شماره چهارم

23. A.R.E. Hesari, H. Abdolmaleki, N. Sobhani, M. Abedini (2014) Review the effective processes and mechanism in development of informal settlements in Tabriz metropolis emphasizing on urban boundaries, Scientific Journal of Pure and Applied Sciences (2014) 3(7) 481-490

24. Sclar, Elliot D & et al (2005) The 21st century health challenge of slums and cities, The lancet, vol 365. London.

25. silveira, Espindola and penna (2005), An agent-based model to rural-urban migration analysis, arxiv:physics

26. silveira, espindola, penna, (2005), an agent-based model to rural-urban migration analysis, arxiv: physics/0506021v1 jun 2005